

הירש לייב גוטליב

אימפריה עיתונאית של איש אחד

מנחם קרן-קרין

המוסיקליים והלמדניים.⁵ הוא היה אורח קבוע בחצרות הרבנים בסיגט, ובהם הפגין כישרון וידע תורני שאפשרו לו להדהים את שומעיו ביכולת הנאום, החריזה והמדרש שלו.⁶

כלה-לעבן היינט איז ביי דיר אַ טאָג ווי יום-כיפור און ראש השנה, איבער דעם זאָלסטו וויינען און בעטן גאָט ברוך הוא מיט גרויס כוונה, ער זאָל ניט בלייבן קיין אַלטן אַלמן און דו, פֿון אים, אַ יונגע אלמנה, זאָל דער אייבערשטער ברוך הוא דיר שענקען די גרויסע מתנה.⁷

כלה יקרה, יום כלולותיך הוא לך כמו יום כיפור או ראש השנה לכן עלייך להתפלל לקדוש ברוך הוא במלוא הכוונה, שהחתן לא ייוותר לפתע אלמן, ואת ממנו לא תישארי אלמנה ושבורא עולם יעניק ביד רחבה לשניכם מתנה.

כישרונו הספרותי והתאטרלי בא לידי ביטוי בשיירים ובמחזות שכתב לרגל החגים שמחת תורה, חנוכה, פסח ושבעות. מדי שנה הוא אף כתב ופרסם בדפוס חוברות של "פורים שפיל" שנמכרו במחירים נאים לבני הישיבות.⁸

בשנת 1858, כאשר התקרב לשנתו השלושים, התחולל בעירו מהפך. לרב העיר נבחר ר' יקותיאל יהודה (שנודע בשם ספרו **ייטב לב**, 1808-1883), נכדו של אחד מהחשובים שברבני הונגריה, ר' משה טייטלבוים (שנודע בשם ספרו **ישמח משה**, 1758-1841). ר' יקותיאל כבר כיהן ברבנות בעיירות נוספות ונודע בעמדותיו הקיצוניות נגד ההשכלה והמודרנה.⁹ עם מינויו הביא הרב החדש לסגירתו של בית הספר היהודי שפעל בעיר חמישים שנה.¹⁰ עמדותיו הקיצוניות עיכבו במידה רבה את המשך התפתחותו של המרכז התרבותי שהחל להיווצר במרמורש.

עיתונים עבריים ראשונים בהונגריה

בסוף שנות השישים של המאה השמונה-עשרה התפצלה יהדות הונגריה לשני זרמים, ומאוחר יותר לשלושה.¹¹ כתוצאה מכך נוצרה הפרדה אידאולוגית ברורה בין הזרם האורתודוקסי השמרני מחד גיסא ובין הזרם המודרניסטי-ליברלי שקרא לרפורמות דתיות, מאידך גיסא. שני הצדדים תקפו זה את זה תוך שהם מנסים למשוך אליהם תומכים

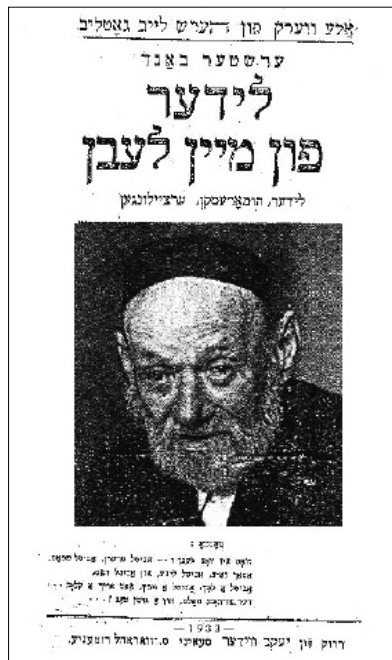
אילו חי הירש לייב גוטליב (1829-1930) באחד ממרכזי התרבות היהודיים הגדולים שהתקיימו באירופה לפני השואה היה שמו נודע ברבים.¹ אולם לרוע מזלו הוא התגורר בעיירה קטנה בת כמה אלפי תושבים יהודים בלבד, וזכרו כמעט ונעלם. גוטליב החל את פעילותו העיתונאית בעיירה סיגט (Máramarossziget), בירת מחוז מרמורש (Máramaros) שבהונגריה הגדולה, בשנת 1878, כשהיה בן קרוב לחמישים, והתמיד בה כארבעים שנה. בתקופה זו כתב, סידר, הדפיס ופרסם כמעט לבדו למעלה מעשרה עיתונים שונים ששימשו במה להגיגיו, לכישרונו הספרותי וליכולתו לשמח ולהצחיק. בד בבד הקפיד כי בעיתוניו יהיה ייצוג ממשי לערכים שבהם האמין. אלה כללו ערכים לאומיים כמו עידוד לימוד השפה העברית, הרעיון הציוני ואחדות עם ישראל. עם זאת קידם ערכים חברתיים כמו הרחבת ההשכלה כללית, הטבת מצבן של נשים וכן מתח ביקורת על פגמים חברתיים. בתקופת פעילותו העיתונאית כמעט ולא קמו לו מתחרים עסקיים, אף שכל שנותיו פעל בניגוד לדעתם של הרבנים ושל ראשי קהילתו החרדית. כאדם וכאמן היה אהוד על בני קהילתו מקטן ועד גדול. בסיפוריו העממיים, בשיריו ובנאומיו נתן ביטוי לרחשי העם וכישוריו האמנותיים נודעו בטרנסילבניה כולה.

נעוריו

גוטליב נולד בסיגט ובה למד ב"חדר" ולאחר מכן בישיבה בפרסבורג (Pressburg) וספג חינוך יהודי מסורתי.² אביו, ר' מכל, היה בדחן, משורר ובעל השכלה כללית.³ הוא עודד את בנו ללמוד גרמנית, והלה הצטיין בלימודיו, עד שיכול היה לתרגם את כתביהם של משוררים כמו שילר, גתה והיינה.⁴ עד גיל ארבעים בערך הועסק גם גוטליב הבן כבדחן ידוע ומוערך והשתתף באירועים משפחתיים וקהילתיים שבהם שימח את הקהל בכישוריו המילוליים,

הירש לייב גוטליב, רישום

הירש לייב גוטליב, ליעדר פון מיין לעבן, 1933

של הספר **שליחות משה** מאת המשורר הגרמני פרידריך שילר (שם), (11.12.1878), ומתמכתו של העיתון בהשכלה כללית: "הרימו נא עיניכם סביבותיכם וראו איך הייתם למשל ולשנינה בגוים! ראו נא איך עמים אחרים הפליאו עצה, הגדילו תושיה בימים אלה, ואתם עוד כעו[ן]רים בחשכה תתהלכו! הביטו נא וראו כמה בתי-ספר למדעים, ולחכמות ותבונות שונות פתוחים לרוחה [...] ואתם – אתם אחי! איך תחנכו את בניכם?" (שם, 9.10.1878, ההדגשה במקור).

העיתון הביא גם מעט ידיעות מקומיות, כמו הקמת "חברת סנדקאות" ו"חברת הכנסת כלה" בסיגט או ידיעה על גנבת ספר תורה מבית המדרש שבכפר סמוך (שם, 23.10.1878). בעיתון זה היה מספר המודעות קטן יותר מאשר בהתור והן נועדו לקהל המקומי. המודעות נסבו על נושאים כמו מכירת ספרים וספרי קודש, מודעות של חברות ביטוח וכן ידיעות הקשורות לעניינים דתיים, כמו הודעה על אזהרות בעניין יין נסך של יצרנים מסוימים.

התנגדותם של הרב ושל חסידיו לפעילותו של גוטליב גברה, והוא עזב את סיגט והתיישב בקולומיה שבגליציה הסמוכה, שם המשיך בעבודתו העיתונאית. הוא התוודע אל ראשי המשכילים של גליציה, כמו ראובן אשר ברוידס (1851-1902), גרשם באדר (1865-1953) וישעיהו דוד זילברבוש (1854-1936), ועמד אתם בקשרי עבודה לצורך כתיבה ועריכה בעיתונו ובעיתונים אחרים. בהמשך ניסה לפרסם גם בעיתון **העם** שיצא לאור על ידי הרבנית צביה'לה בשנת 1879 במונקטש.¹⁶ בסוף שנות השמונים החל גוטליב לפרסם מחדש בגליציה את עיתונו **השמש** (1888-1890). בשל מגבלות מנהלתיות וכדי להימנע מתשלום אגרה לשלטון האוסטרי יצא העיתון, כפי שנהגו גם עיתונים אחרים, תחת השם **השמש** פעם בשבועיים, ולסירוגין התפרסם גם בשם **החרסה**.¹⁷

נוספים. על רקע זה החל המשכיל החרדי אברהם גינצלר (1840-1910) את פעילותו הפובליציסטית בסיגט.¹² תחילה פרסם ספרון שתקף את תנועת הרפורמה שהחלה אז להתפשט בהונגריה,¹³ ולאחר מכן, באמצע שנות השבעים, הוציא לאור את השבועון **התור** (1874-1876), שהיה העיתון הראשון הכתוב עברית בהונגריה כולה.¹⁴ עיתון זה, שהתבסס על התבנית המוכרת של העיתונים היהודיים הוותיקים **המגיד והבצלת**, פרסם גם מדור ספרותי, לצד חדשות מן העולם בכלל ומתפוצות ישראל בפרט. התפרסמו בו שירים ומאמרים של סופרים יהודים ואפילו תרגום (בהמשכים) לספרו של ז'ול ורן, **המסע אל הירח**. בין היתר הביא העיתון את רוח הלאומיות היהודית המתחדשת ואת חסרונותיה:

עתה פלאות תמים דעים תחזינה עינינו כי כל עם ועם ממלכה וממלכה עת תתנער מעפר ותלטוש עיניה לשאוף רוח החופש המתלהך בתבל תתאמץ בכל עז להעלות גם את אום הישראלית עמה, לתת לה חלק כחלק בכל נתח טוב בזכות ומשפט אזרחי הארץ ומשתדלים להיטיב את מצבה המדיני על במתי הצלחת הזמן. אם אמנם רבים יחשבו למשפט אשר בעוד מצבנו המדיני הוטב ועלה על פסגת הצלחה ירד מצבנו המוסרי פלאים עשר מעלות אחורנית, יגזרו אמר כי לרגלי החפש, ירופפו יסודי תורתנו ועמודי אמונתנו חשבו להשבר. אולם לא ידי זרים חלו במו, לא מלהט בני הנכר קדרו יריעות הדת, אך ידי מרגיזי אל בני פריצי עמנו (התור, 31.7.1874).

ככל הנראה השפיעה פעילותו של גינצלר על גוטליב, וכשנתיים לאחר שהפסיק **התור** את פעילותו, החל גוטליב להוציא לאור את העיתון העברי **השמש** (1878-1879), שהיה רובו ככולו פרי יצירתו הבלעדית.¹⁵ העיתון נפתח במאמר מערכת, המשיך במדור "תמורות במדינות", שעסק במתרחש גם במדינות מרוחקות יותר מאלה שזכרו בהתור, כמו אפגניסטאן ואלבניה, וסיים את מדור החדשות במכתבים מהונגריה וגליציה. בעיתון התפרסמו סדרות של מאמרים פובליציסטיים בנושאים מדיניים ופוליטיים-פנימיים. כן התפרסמו מכתבים בהמשכים, שירים, סיפורים, דברי תורה וגם כתבות בנושאים אחרים, כגון תולדות בית רוטשילד (שם, 9.10.1878 ואילך); היהודים ברוסיה; וההתיישבות במערב אפריקה בעקבות גילוי יהלומים ואבני חן. כמו כן הוקדש מקום לתגליות מדעיות כגון גילויים של כוכבים חדשים, הסבר על תופעות החשמל והמגנטיות וכן שעשועי היגיון (שם, 16.10.1878). בעיתון השתתפו כותבים רבים ובהם: אליהו משה פריימן מאונגור, ששימש קודם לכן עורך המשנה של התור, אהרן מנדלבוים, יעקב צבי הכהן לב, הירש קופ, יהושע אטלס, חיים דרומר ואחרים. על גישתו המודרנית של העיתון אפשר ללמוד למשל מפרסום תרגומו

תורת השמש, 9.10.1878

בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים חלו שינויים משמעותיים באורח חייו של הציבור היהודי במרמורש. המצב הכלכלי הקשה בגליציה הגביר את ההגירה היהודית לטרנסילבניה הסמוכה,²⁰ וחלקו של הציבור היהודי באוכלוסייה באזורי הגבול הצפון-מזרחיים של טרנסילבניה גדל ליותר מעשרים אחוז.²¹ הגידול במספר המהגרים היהודים הביא לתחרות קשה בשוק העבודה, ובהמשך גם להתעוררות האנטישמיות.²² במקביל גדל מספר המהגרים, בעיקר צעירים, שעזבו את הונגריה לארצות הברית ולארץ ישראל.²³ חוק הדתות החדש שנחקק בשנת 1895 השווה את מעמדה של הדת היהודית לזה של יתר הדתות ואפשר נישואים בין בני דתות שונות.²⁴ דבר זה הביא לגידול משמעותי במספר נישואי התערובת ומקרי ההתבוללות.²⁵ הגידול במספר התושבים היהודים הביא גם לפריחתה של העיתונות המקומית בסיגט וסביבתה, ובתקופת מפנה המאה התפרסמו בסיגט לבדה לא פחות משבעה עיתונים יהודיים.²⁶ עיתונים אלה, יחד עם עיתונים יהודיים אחרים שיצאו לאור בהונגריה, הפיצו רעיונות מודרניים ובהם עידוד ההשכלה הכללית, קידום מעמדם של היהודים כקבוצה וכפרטים וביקורת על הממסד הרבני.²⁷

העיתון הציוני הראשון – עיון

גוטליב נחשף לרעיון הציוני והשתתף באירועים ציוניים שונים בגליציה. שם גמלה בלבו ההחלטה להצטרף לתנועה הציונית, ולתרום לה בדרך היחידה שהכיר, כלומר להוציא לאור עיתון.²⁸ יוזמה זו נתקלה בהתנגדות קשה מצד רבה של סיגט, ר' חנניה יום-טוב ליפא טייטלבוים (שנודע בשם ספרו **קדושת יום-טוב**, 1904-1836), בנו וממלא מקומו של אביו, ר' יקותיאל, ברבנות סיגט:

כותרת, פאלקסצייטונג, 1894

כותרת, פאלקסצייטונג, 21.11.1913

המעבר לעיתונות אידיש: מודרניזם, ביקורת חברתית והומור

בראשית שנות התשעים חזר גוטליב לסיגט והחל לפרסם בה את העיתון **אידישעס פאלקסצייטונג** (1893-1897). בעיתון זה יישם כמה עקרונות שבהם השתמש גם בעיתונים הבאים שהוציא לאור: שימוש בהומור ובסאטירה, עידוד הלאומיות היהודית והרחבת הידע התרבותי והמדעי. גוטליב היה ידוע בביקורתיות החברתית הנוקבת שלו ובעיתונו אפשר היה לקרוא בין השורות ביקורת על הרבנים, המשכילים והחברה בכללותה. כך, למשל, במאמר שמחה על מעמדן הנחות של הנשים בדרך סאטירית, תהה: "וער זענען דיא וואָרע מענשען אַ מאַנן אָדער אַ ווייב?" (מי הוא האדם האמתי, הגבר או האישה?). התשובה היא, טען גוטליב, כי אלוהים לא היה מרוצה מן האדם הראשון שיצר, ולכן ברא את האישה. ממנה שבע נחת. לראיה, הוא לא המשיך ויצר עוד מיני בני אדם (שם, 12.1.1894). נגד המשכילים כתב את הקטע הבא:

אַללע דאָקטוירים זענען בייא מיר פֿעראַכט
דער, דער יוריסט האָט מיר אַרײַם געמאַכט
דער פֿיליזאָף האָט מיר אויסגעלאַכט
דער מעדיצינער האָט מיר אומגעבראַכט (שם, 12.1.1894).

כל הדוקטורים נקלים בעיני
וגם עורך הדין הוא רמאי
הפילוסוף פשוט צוחק עלי
והרופא, הוא מקצר את חיי.

אחד מן התחומים שבהם השפיע גוטליב על קוראיו היה עידוד הלאומיות היהודית, עוד בטרם נודעה הציונות כתנועה מאורגנת בהונגריה:

געדענקט און פֿאַרגעס נישט אַז מיר בעטן אַללע טאַג דרייאַ מאָל אין דער שמונה עשרה: "ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים". יעצט זענען מיר ב"ה געקומען צי דער צײַט וואס דיא אידעאַ "ישוב ארץ ישראל" געפֿינען מיר נישט נאָר אין דער שמונה עשרה אַלס תפילה [...] דאָס געפֿינן מיר שוין אויף דער טאַגעסאַרדענונג צווישן אַללע חכמי הדור אין אַלאַ ערטער וויא יודען וואָנען, אין מען טראַכט דאָס אַרויס צי ברינגען מכה אל הפועל (שם, 12.1.1894).

זכרו ואל תשכחו כי שלוש פעמים ביום מתפללים אנו "ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים". כעת זכינו בעזרת האל לזמן שרעיון "ישוב ארץ ישראל" אינו מצוי רק בתפילת שמונה-עשרה [...] ואנו מוצאים אותו על סדר יומם של כל חכמי הדור בכל מקומות היישוב היהודי, העוסקים בשאלה, כיצד להוציא רעיון זה מן הכוח אל הפועל.

ייתכן שסוד הצלחתו של העיתון, שיצא לאור כארבע שנים רצופות, היה בעובדה כי העיתון היה כתוב באידיש. על פי עדותו של גוטליב עצמו הייתה זו אחת הסיבות לכך שהתנגדות הרב לא הייתה כה עזה. למרות זאת, בעקבות רעיונותיו המהפכניים יצאו נגדו הרבנים וראשי הקהל, והוא החל להיחשב אפיקורוס ופורץ גדר. הוא הוסגר לידי המשטרה בטענות שווא, ישב זמן מה בבית הכלא, ולאחר מכן עזב שוב את עירו.²⁹ לאחר תקופת גלות קצרה חזר גוטליב לסיגט וחדש בה את פעילותו העיתונאית, אולם ללא הצלחה מרובה. מן העיתון די וואַרהײַט (1896) יצאו ככל הנראה רק שני גיליונות, ומן העיתון אידישעס פֿאַלקסבלאַטט (1899) יצאו לאור רק כתריסר גיליונות.³⁰

וקימם של חיים מוסריים וצודקים. כך למשל תקף את המתנגדים מבית למגמות המודרנה והלאומיות היהודית:

וויא לאנג וועלען מיר שווייגען – עס איז שוין כלעבין דיא העכסטע צייט דאָס וויר יודען זאָללען נישט שווייגען, אונד וויר זאָללען דאָך שוין אַ מאָהל עפֿנען דאָס מויל געגען אונזערע אייגענע שונאים וואָס זענען שעדליך אונד געפֿעהרליך פֿיר דעם כלל ישראל (שם, 21.8.1902).

כמה זמן עוד נשתוק – האם לא הגיע הזמן שאנו, היהודים, לא נחריש עוד, ונפתח את פינו נגד השונאים בקרבנו, המזיקים והמסכנים את כלל ישראל.

גוטליב תקף את חיי השפּע ואת החומרנות הגוררת אחריה קנאה הדדית והידרדרות מוסרית:

דיא מאָדע – פֿין תמיד אָן בעקלאַגט זיך איטליכער אויף דער שלעכטער געוואָהיינט זיך צו פּוצען און צו צירען און געלד אויסצוברענגען, נישט נור אין פֿאַמיליע אין דאָורך אָבעקאָממען ביז צו בעטלין (שם, 28.8.1902).

האופנה – אחד ההרגלים הרעים מאז ומעולם. להתגנדר, להתקשט בתכשירים וכך לבזבז כסף. לא רק משפחה אחת הגיעה בדרך זו עד כדי חיזור על הפתחים.

את ביקורתו החברתית העדיף גוטליב להביע בדרכים עקיפות ובאמצעות הומור ושירה. כך למשל תקף את הסגידה לכסף במאה העשרים על ידי הקבלתה לעשרת הדיברות:

אנוכי, איך גולדען, דאָלאַר אָדער רובעל [...] בין דיין גאָטט אויף דער גאַנצער וועלט [...] שמור את יום השבת לקדשו [...] דאָס איז דיין אייציגער טאָג אין וועלכען דיא קענסט געהן אין קאַפֿעהויז (שם, תאריך לא ידוע).

אנוכי הגולדן, הדולר והרובל [...] אני אלוהיך ואלוהי העולם [...] שמור את יום השבת לקדשו [...] זהו היום היחיד שבו תוכל לשבת בשקט בבית הקפה.

נושאים חברתיים העסיקו את גוטליב רבות: עידוד החינוך המודרני, ביקורת על מחלוקות הרבנים הגורמות לפילוג, הערך המוגזם שמקנים לייחוס המשפחתי בחברה היהודית ואורח החיים הראוותני. מאמרי המערכת והמאמרים בעמודים הפנימיים עסקו גם בנושאים כלליים: משמעות החגים, שאליה יצק את משנתו המדינית, כמו במאמר לתשעה באב שפורסם לאחר הפוגרום בקייב, ובו הזכיר גוטליב את הקורבנות שהקריבו עמים אחרים למען עצמאותם (שם, 4.6.1903); פעולתם של אישים ידועים כמו הרצל, שאותו כינה 'דער יודישער הויזדאָקטאר' [רופא הבית היהודי] המרפא את החולה 'יודעלע' [כלומר: העם היהודי] (שם, 21.11.1902); ודמויות נוספות כאמיל זולא (שם, 25.9.1902), ברוך שפינוזה (שם, 7.8.1902), וליוש קשוט (Lajos Kossuth), תחום המנהיג ההונגרי הנערץ גם על היהודים (שם, 18.9.1902). תחום נוסף שבו עסק גוטליב היה מעמד האישה. באחד המאמרים בעניין זה תהה: "פֿאַרוואָס האָבין מיר נישט רביצינס?" ["למה אין לנו נשים רבניות?"] (שם, 28.5.1903). במאמר אחר הביא דוגמאות לנשים שמילאו תפקידי מנהיגות וטען:

דיא פֿרויא – דיר ראָללע וואָס דיא פֿרויא שפּילט אין אונזער

חייקל ומייקל, ציון

בזה באתי להודיע את צערי ברבים. כי מפני השתדלותי הרבה להפיץ הרעיון הציוני העליתי עלי חמת הראב"ד מפה [כלומר ר' ליפא], אשר הוא גם רבי גדול לחסידים, עד להשחית, ויהי עד מצא פתחון פה בדברי רתת עליו על קומו נגד ראש האורתודוקסיה בהונגריה הד"ר ליפשיטץ, ירד עד לחייו!²⁹ את בעלי בית הדפוס ציווה במפגיע ובכווח העז, לבלי הדפיס עוד את עתוני ציון וגם ירדפני עד חורמה בפרנסתי השנייה [כלומר כבדחן]. יש את נפשי לייסד לי פה בעצמי בית דפוס, למען אוכל להו"ל [להוציא לאור] מחדש את עיתוני "ציון", אשר רבות פעל לטובת הרעיון הקדוש, אך עוד יחסרו לי האמצעים הדרושים, ומי ייתן ומיהרו חובבי ציון לתמוך בימיני לתכלית זו (המגיד, 19.10.1899).

חרף התנגדות הרבנים הוציא גוטליב את עיתונו ציון (1902-1906) בהצלחה רבה. היה זה עיתון מהפכני בתפיסתו, ומלבד הרעיון הציוני קידם שורה של נושאים חברתיים שונים. מטרת העיתון, על פי דבריו של גוטליב עצמו, הייתה:

דאָס פּראָגראַם פֿאָן מיינ יודישער ציון־צייטונג איזט בילדונג, צו בילדען דאָס פֿאָלק, צו מאַכען אויס נאַרען – קליגע, אויס פֿאַנאטיקער – געבילדעטע מענטשען, אויס ליידיג גייער אונד לופֿט שלינגער – אַרבייטער אונד ניצליכע אַרדענעטליכע מענטשען וואָס אַרבייטען פֿיר זיך, אונד דעם פּלל קימט אַרויס אַ טובה (שם, 22.1.1903).

הרעיון מאחורי העיתון היהודי שלי ציון הוא חינוך, לחנך את העם, את הטיפשים – להחכים, את הקיצונים – למתן ואת הבטלנים – להפוך לאזרחים יצרניים ושומרי חוק המפרנסים את עצמם, ומועילים בכך לחברה כולה.

מאמרי המערכת עסקו בנושאים שנחשבו בעיני גוטליב ראויים לדיון, ובהם: מעמדו של העם היהודי, הצורך בשחרור ובהגשמת הרעיון הציוני

כותרת, ציון, 10.7.1903

היי רגועה תחת שמי הקודש, אל תזילי דמעות, היי בטוחה כי מנעול (הגלות) אינו חזק כל כך.

בכתבה אחרת באותו גיליון הסביר גוטליב את חשיבותו של השקל שעל כל ציוני לתרום. כן פרסם דיאלוג דמיוני בין תלמיד ישיבה לבין אביו. האב, על פי גוטליב, תמך ברעיון הציוני, שעה שהתלמיד, שהושפע מרבותיו השמרנים, התנגד לו, עד שבסופו של דבר הפנים הבן את טיעונו של האב והשתכנע. במדור הספרותי פרסם גוטליב שיר שכותרתו: "יודען שלאָען" [יהודים ישנים], ובו קרא להתעוררותם של המוני בית ישראל מן הפסיביות ולהצטרפותם לתנועה הציונית. להלן הבית הראשון והאחרון:

מיט אַ ווילדע קרענק האָט מיר גאַטט געשטראַפֿט
אַ ביטערע קראַנקהייט האָט מיך געטראָפֿען
אַ וועלט מיט יודען ליעגט אין שלאָפֿט
נור איך איינער קען נישט שלאָפֿען.
[...]

יָאָ, איך בין קראַנק פֿאַר גרויס שרעקען
נור איינע אינערליכע שטימע האָט מיר גערופֿען
דיא הייליגע אידע ציון וועט זיין וועקען
ניין! זיין וועלען עוויג נישט שלאָפֿען (שם).

בנגע קשה היכני האל
מחלה מרה בגופי תשתולל,
גם העולם וישנים היהודים
ורק אני שרוי בשרעפים.
[...]

בקרבי מקנן פחד נורא,
אך קול פנימי בתוכי יקרא,
את כולם יעורר 'רעיון ציון'
לא! – לא לנצח ימשיכו הם לישון.

על אף אופיו הציוני של העיתון לא הזניח גוטליב את מאבקו לשיפור פני החברה. בשירי המשעשע שלפנינו הוא תקף את הרדיפה אחר הכבוד המאפיינת את החברה החרדית:

מאָן שלאָגט זיך – מאָן פּלאָגט זיך
מאָן רייסט זיך – מאָן בייסט זיך...
עס פֿליהען דיא שטענדערס, לייכטער אין בענק
עס שיטען זיך קללות, חרמות אין קרענק
עס שיטען זיך גיסען, זיך חרמות אין קללות
פֿין ארון צים עמוד, פֿין עמוד צים פּאָליש
פֿין פּאָליש אין שיליהויף, פֿין שיליהויף אין דער גאַס

געזעלשאַפֿטליכעס לעבען איז געוויס גרעסער וויא דיעזע פֿאָן מאָן,
בעסער געזאָגט: דיא ראָללע וואָס דיא פֿרויא שפיעלט פֿיר דעם וואָהל,
אונד אָם בעסטען פֿיר דער צוקינפֿטיגער מענשהייט איבערשטיינט מיט
אונגעזעליגע פּראָצענטען אַלס דיעזע פֿאָן דעם מאָן (שם, 15.8.1902).

האישה – תפקידה של האישה בחיינו החברתיים ודאי גדול מזה של הגבר. במילים אחרות: התפקיד שהאישה כבר ממלאת, ועוד יותר מכך עתידה למלא, עבור כלל האנושות, גדול עשרות מונים מזה של הגבר.

מלבד הנושאים הפובליציסטיים, שהיו עיקרו של העיתון, הביא גוטליב גם ידיעות חדשותיות מן העולם ומחיי היהודים, וחדשות מקומיות, כמו ההכרזה על הקמת מרכזיית הטלפון הראשונה בסיגט (שם, 29.1.1903). כמו כן פרסם כתבות בנושאים מדעיים שונים כמו זו על הדור החדש של הטלסקופים, גודלו של העולם לפי חכמי יוון, דג חשמלי (כלומר: צלופח) (שם, 25.6.1903) וכיצד מברכים לשלום בעמים אחרים (שם, 9.7.1903). גוטליב פרסם גם משיריהם של נפתלי הרץ אימבר (1909-1856), מחבר התקוה (שם, 12.3.1903), של הסופר והמתרגם אברהם בר הכהן גוטלובר (1811-1899), (שם, 25.9.1902), של ראובן אשר ברודס (1.1.1903), ושל אברהם גולדפדן (1908-1840), המשורר והבמאי הנודע (שם, 1.8.1902).

מקום נרחב הוקדש בעיתון למודעות מסחריות ולמודעות פרסומת למופעי בידור ותרבות. מדור ההומור נשלט בעיקר בידי צמד הדמויות חייקעל ומייקעל, שקיימו ביניהם דיאלוגים קצרצרים ומשעשעים שגם בהן ניכרים עקבות תפיסתו הביקורתית של גוטליב:

חייקעל: זאָג מייקעל זאָלטט מיר לעבען וואָס איז מעהר חשיבות אַ רב אָדער אַ רעדאַקטער?
מייקעל: אַ וואָדאָי אַ רעדאַקטער! – וואָרין אַ רעדאַקטער איז אַ זעלטענע זאָך מאָן טרעפֿט קוים אין אַ גאַנץ באַצירק אַ רעדאַקטער, אָבער אַ רב – וועסט דיא געפֿינען אין איעדען דאָרף (שם, 30.7.1903).

חייקעל: אמור נא מייקל יקירי, מי חשוב יותר בעיניך הרב או עורך העיתון?

מייקל: בוודאי שעורך עיתון חשוב יותר! – עורך הוא דבר כה נדיר שבקושי ניתן למצוא כמותו, ואילו רב – אותו אפשר למצוא בכל כפר...

מאמציו של גוטליב לקידום הרעיון הציוני נשאו פרי, ובשנת 1906 הקים אליהו בלנק (1877-1955) את הסניף הראשון של התנועה הציונית במרמורש ובסביבתה. שנתיים מאוחר יותר חבר אליו גוטליב, והשניים פרסמו במשותף את כתב העת הדו-לשוני **אהבת ציון** (1908). בלנק ערך את חלקו ההונגרי בעוד גוטליב כתב את החלק העברי. העיתון, שממנו יצאו לאור רק גיליונות מעטים, עסק בעיקר בקידום הרעיון הלאומי והתנועה הציונית:

מיין פֿאָל! איך הער דיין געוויין פֿאָן רוסלאַנד, רומעניען, אַלזשיר, מאַראַקאָ איבעראַל ליידער צאַפט מען דיין בליט, עס איז חלעבען מערקווירדיג וויא רייך די ביזט יודעלע אין בליט [...] ציון! ציון!
דיא הערסט וויא עס קלאָפט דאָס בליט בייא דינע געטרעיע קינדער?
טהייערע מאַמע ציון, זייך רוהיג דאָרט אונטער דעם הייליגען הימעל,
פֿערגיס נישט דיין טרעהרען, זיין זיכער דאָס שלאָס נישט זיין אַזוי שטארק געניג (שם, אפריל 1908).

עמי! אני שומע את זעקתך מרוסיה, רומניה, אלג'יר, מרוקו ומכל מקום בו ניגר דמך. אוי, כמה עשיר אתה בדם, יהודה'לה [...] ציון! ציון!
השומעת את איך מפעפע הדם מילדיך האהובים? אמה ציון יקרה,

I. évfolyam 2. szám.		AHAVAT GION		Máramaroszigye
Működő karok egyes.				1908. április hó.
אהבת ציון				
A Máramaros, Szatmar sereg és Ugocsa vármegyék területén működő cionis: szervezettek hivatalos közlönyje.				
Felirattalás ár: Egy negyedévre 1 korona.	Felirattalás: K. A. JIFMAN VILMOS	Felirattalás: Gottlieb H. L. és Blank Illés	Szerkesztőség és kiadás Máramaroszigye, Főlt.	

כותרת, אהבת ציון, אפריל 1908

דאָס שטעדטיל וויענט זיך, אין ברייט וויא אַ פֿאַס אין דאָס אַלעס איז טאַקי נור לכבוד התורה! (שם, מאי 1908).

מריצים, מייסרים, הולמים ונושכים,

משליכים מעמדים, פמוטות וספסלים, עפות קלות, חרמות וחוליים,

מארוך הקודש אל עמוד התפילה, ומן העמוד ועד המבואה מן המבואה היישר לרחבה, וממנה הלאה אל תוך השדרה,

כיורה רותחת, מבעבעת העיירה והכול – הכול רק לכבודה של תורה!

נגד סטיגמות אנטישמיות וכתרים עצמיים

כשנתיים לאחר הפסקת פעילותו של **אהבת ציון**, חזר גוטליב לפרסם את עיתונו **יידישע פּאָלקסצייטונג** (1910-1914). עיתון זה יצא לאור במשך כחמש שנים ועוצב במתכונת עיתונו הקודמים אשר כלה חדשות, פובליציסטיקה, מאמר ביקורת ומדור היתולי. כך הביע גוטליב הן את הסתייגותו מן הסטיגמות האנטישמיות שהודבקו ליהודים ובה בעת מן הכתרים שקשרו היהודים לעצמם:

יידישע מידות: וויר הערען אָפֿט פֿאָן אונזערע שונאים דאָס יודען זענען אַכזרים, ניעדערטראַכטיג, פֿרעך, אינגליבער, פֿאַלש, געלדפֿרעססער, אָהנע שום אידעאַל, אָהנע געפֿיהל, אָהנע מענשענליעבע.

פֿיעלע פֿאָן אונז זאָגען וויעדער דאָס יודען זענען איין איינציג פֿאַלק, באַרמהערציג, בעשידען, עהרליך, טרַיאַ, פֿרים, מילד, אידעאַליסטיש. נאָ, ווער האָט באמת רעכט?

איך בין באמת מודה ומתודה אַז איך געפֿין נישט אויף דער שאלה קיין אַנדערע תשובה, נור דאָס ביידע האָבען נישט רעכט! (שם, 28.11.1913).

מידות יהודיות: לעתים קרובות אנו שומעים את שונאינו טוענים כי היהודים הם אכזרים, שפלים, חצופים, כזבנים, רודפי בצע, חסרי אידאליים, נטולי רגש ולא אוהבי אדם.

רבים מאתנו היהודים טוענים כי אנו העם הנבחר, עם רחמן, צנוע, ישר, נאמן, אדוק, מתון ובעל אידאליים. מי אם כן באמת צודק? אני מודה ומתודה כי אני מוצא תשובה אחרת לשאלה זו, מאשר ששתי הטענות שגויות!

במדור החדשות נדפסו ידיעות מן העולם, כגון מותו של ראש העיר בודפשט או דיווח על מכונה חדשה לצילום עצמי. כן התפרסמו חדשות מקומיות, כמו פעילותה של חברת בית מושב זקנים בסיגט (שם, 15.8.1913). כשהעיתון ראה אור היה גוטליב קרוב לשנתו השמונים, וייתכן שזו הסיבה להתמתנות הטון הביקורתי שאפיין את עיתונו בשנים הקודמות. העיתון פנה לקהל הרחב ועסק בנושאים שאינם מעוררי מחלוקת. עייפותו של גוטליב באה לידי ביטוי גם במחזור כתבות ישנות, כך, למשל, במאמר מערכת שכותרתו "דער לוקסוס", ובו ציטט ממאמרו מהעיתון **ציון** משנת 1902, אז נקרא המאמר "די מאָדע" (האופנה). מן העיתון נעלמו כמעט לחלוטין המאמרים בדבר חשיבות הציונות ותפקיד המנהיגות היהודית שאפיינו את עיתונו הקודמים. עם זאת הוא לא ויתר בנושאים הקרובים ללבו ופרסם פה ושם שירים ופליטונים משלו ומשל כותבים אחרים. בפליטון הבא ניסה להתייחס למצבו של העם היהודי בצורה אלגורית:

נביאות אָדער פֿאַנטאַזיע: אין דעם יאָהר ניינצעהן הונדערט דרייצעהן האָט זיך פֿאַן אַ וואַלקאָן אַראָבעגעלאָזעט אַ האַנד, און האָט מיך אָנגעריפֿען. אין מיך אַרויפֿצייגען גאַר שטאַרק הייעך מיינע אייגען האָבען זיך געפֿענט ויט און איך האָב געזעהן ביידע וועלטען: דיא אַלעטען וועלט און דיא נייע [...] און מיינע ליפען האָבען אָנגעפֿאַנגען צי ציטערן וויא אַ פֿיבער אין איך האָב געפֿרעגט, פֿאַר וואָס איז דער הימעל אַריבערגעצייגען מיט שוואַרצען! און אַ שטימע האָט מיר געענטפֿערט, ווייל דאָס איז דער יידישע הימעל – דיא אַנטוואָרט האָט דורכגעביינערט מיין נשמה [...] אין איך האָב געזעהן די געפֿליעגעלטע פֿיגור האָט מיר געצייגט מיט איהר פֿאַקעל אופֿ דער גערעכטקייט [...] אַ פֿרויא, איהרע באַרוואַסע פֿיס זענען געווען פֿערגאַסען מיט בליט, איהרע האַר צופֿלאַכטען אונד צושוויבערט, און אויף איהר קאַפֿף האט זי געטראָגען איין קרוין פֿאַן דערנער, איהרע הענד האָט זיא געהאַלטען אויסגעשטרעקט זי דער "גערעכטקייט" אין האָט געוויינט.

ווער איז דיא אינגליקליכע? האָב איך געפֿרעגט – דאָס איז דאָס "יודענטהום" האָט מיר דיא שטימע געענטפֿערט (שם, 22.8.1913).

נבואה או פנטזיה: בשנת 1913 יצאה יד מבין העננים והרימה אותי מעלה מעלה. עיני נפקחו לרווחה וראיתי למולי את שני העולמות – הישן והחדש, ושפתי רעדו כאילו קדחתי מחום. ושאלתי: "מדוע עטו השמים שחורים?" – ענתה לי בת קול כי השמים השחורים הם השמים היהודיים, והתשובה חדרה לנבכי נשמתי [...] והנה ראיתי דמות מכונפת, והלפיד שבידה מצביע על ה"צדק" [...] אישה, רגליה היחפות מכוסות דם, שעה סתור ועל ראשה נור קוצים. בידה אחזה את שמה, "צדק", ובכתה. "מי היא אומללה זו? שאלתי" – "העם היהודי", ענה לי הקול.

בפליטון אחר שעסק בפרשת בנות צלפחד מתח גוטליב ביקורת על ההתייחסות החומרית כשיקול מרכזי בקביעת השידוך. כך נשמע גוטליב בקריאתו הרומנטית:

בקיצור המעשה וויא זיא האָבען ניר אָבנגימען זייער חלק ירושה, זענען געוועזען חתנים אָהנע שיעור גאַר אַזויא וויא בלאַטע, אונד טאַקי ר' צלפחד'ס טעכטער האָבען זיך נישט געלאָזט אַ סאָך בעטען אין האָבען אַהין געגעבען זייערע פֿינף הערצער צי פֿינף יינגע לייט פֿאַן שבט המנשה.

נא, יעצט פֿרעג איך און אַזא שמוציגער מנהג נישט אַ שאַנדע פֿור דעם יודענטהום, אז פֿור איין אַרעם מיידעל וואָס בעזיצט אַללע מעלות טובות, שעהן, געבילדעט אונד נור ווייל זיא האָט קיין געלד נישט קוקט זיך קיינער נישט? נאָ, פֿרעג איך איך יינגע לייט, וואָס הייסט פֿינא איך ריינע ליעבע? (שם, 28.11.1913).

בקיצור, מיד כאשר קיבלו בנות צלפחד את חלקן בירושה, קפצו עליהן חתנים רבים כמו בוץ אחרי הגשם, והבנות לא המתו זמן רב ונתנו את לבותיהן לחמישה צעירים בני שבט המנשה.

וכעת אשאלכם, האם מנהג בזוי זה אינו מבייש אותנו היהודים, שבחורה ענייה שחוננה בכל המעלות הטובות והיא גם יפה ומחוננת, אין איש רוצה בה רק כי אין לה די כסף? אשאל אתכם הצעירים, אם כך, מה היא בעיניכם אהבת אמת?

בדומה לעיתוניו האחרים, גם כאן פרסם גוטליב מדור היתולי וסיפורים קצרים משלו. במדור זה כיכבו כעת הצמד "נתחם וזרח" שהחליפו את "חייקעל ומייקעל". בעיתון התפרסמו גם מודעות רבות, ובהן מודעות פרסומת לבית הקולנוע המקומי, כמו זו לסרט שמתואר במילים אלה: "איין ריעזיגער סענזאַצינעללער שלאָגר אויסערדעם נאָך 5 זעהר אינטערעסאַנטע וויסענשאַפֿטליכע אונד וויטציריכע שטיקע" (להיט

כותרת, יידישעס בלאט, 1912

כותרת, פסח צייטונג, 1912

בכמה מטבעות נוספים. אני מאמין כי פינה קדושה שכזו בקושי אפשר למצוא בעולם כולו [...].
ואולי חושבים אתם כי איזו טיפת יין באה אל פי? [...] לא! כל ההכשרים הללו נקנו בכסף, והם אינם מוצאים חן בעיני בכלל. על הרבנים אשר כתבו הכשרים אלו ניתן לומר: "ידכם דמים מלאו" – דמים – בשני המובנים של המילה.

"החיים הם פסיק, אבל גם המון!"

את אורח חייו של גוטליב, יצירתו העיתונאית והספרותית, ומשקלה בעיצוב חייה של קהילתו, יש לראות על רקע אופיה הייחודי של סביבת מגוריו. אורח החיים היהודי במחוז מרמורש, שבו התגורר כמעט כל ימי חייו ובו נוצר והתגבש במשך עשרות שנים הזרם החרדי הקיצוני ביותר ביהדות, היה בעל מאפיינים ייחודיים.³⁴ בעיירה סיגט ובסביבתה שלטה שושלת האדמו"רים בני משפחת טייטלבוים, שנודעו בהשקפתם הקיצונית, ושצאצאיהם וממשיכי דרכם הרוחנית מנהיגים כיום את חסידות סאטמר.³⁵ בימי חייו של גוטליב היו רובם המוחלט של תושבי סיגט והכפרים הסמוכים חרדים, ומרביתם השתייכו לזרם חסידי זה או אחר. ההנהגה היהודית בעיר התנגדה בחריפות לשילוב לימודים כלליים במסגרת לימודי ה"חדר" והישיבה ולכל תופעה של השכלה כמו לימודים בתיכון או באוניברסיטה, קריאת עיתונים ואפילו דיבור בשפות זרות.

הקיצוניות הדתית שאימצו רבים מיהודי מרמורש הייתה ייחודית לאזור זה ולסביבתו הקרובה ועמדה בניגוד לרוח ההשכלה, החילון והרפורמות הדתיות שהתפשטה במזרח אירופה בכלל ובהונגריה בפרט. למרות אופיה השמרני של הסביבה התפתח בה מרכז תרבות והשכלה אשר לגוטליב היה חלק חשוב ביצירתו. הפעילות התרבותית במרמורש

קולנועי וסנסציוני ובנוסף חמישה סרטונים מדעיים ומצחיקים]. ממודעת הפרסומת לחנות "שפארט" [ספורט] אפשר ללמוד על ההיצע הרחב של מוצרים שהוצעו בסיגט, ובהם אופניים, פטיפונים, פנסי כיס, מכונת גילוח, מספרים, מצתים, תקליטים בשפות שונות, כולל אידיש ועברית, קלפים ומכונות תפירה. במודעות נוספות פורסמו פאות נוכריות, רהיטים, בגדים, תרופות ואפילו פרסומת ליצרן מצבות.

במקביל לעיתוניו השבועיים ערך גוטליב גם את עיתונו של צבי יהודה לאופולד, **יידישעס בלאט** (1910-1912), ופרסם עיתונים מיוחדים לרגל חגי ישראל. כזה היה למשל העיתון **פסח צייטונג** (1910-1914), שגם אותו ניצל גוטליב לביקורת חברתית. הוא תקף את חמדתם של הרבנים, את החומרות הדתיות שנקבעו ללא כל צורך, ואת בורותו של ההמון היהודי הנענה להם. כדי להקל על הקורא על טף את הביקורת במעטפת הומוריסטית כמו בסאטירה: "אליהו הנביא במרמורש":

בין איך געקיימען צו פליהען נאך מאראמאריש דען מאראמאריש האָט אַ שם פֿאַן אייביג פֿאַר אַ יודישעם ווינקעל, אין מאראמאריש קען מען טרעפֿען אַללאַ גאַטונגען חסידים, שיינע יודען, פֿרימע כשרה וייבער, מאראמאריש חלבענע קען מאָן מיט רעכט ריפֿען אַ הייליג ווינקעל – דען אַפילו יודען אין גיבעס, בעלי מלאכות, שענקערעס, פֿראַצענטניקעס, בעלי עגלות, אַללעס עס נור מצה שמירה אפילו דיא ינגע וואָס קענען נישט אַפֿשפּרעכען פֿיר איין איגערקע קיין עין הרע, וואָס קענען נישט מאַכען אַ מי שברך פֿאַר אַציג, וואָס מאַכען "בורא מאורי האש" און אַ דינער, געניעסען קיין אַנדער וואָסער אַלס שמירה וואָסער, איבערהויפט קוואַס של פסח וואָס אין מאראמאריש הייסט עס וויין, מוז זיין בהכשר גדול פֿאַן הרב ר' "טאָדריס קראַצענך" – אַדער פֿאַן הרב ר' "אותו ואת בנו האַצמענך", זיין, טאַביקע, פֿאַלשע ציין, ציבעלעס פֿאַן מצרים, אַללעס מוז האַבען איין הכשר, קורן, גאַנץ מאראמאריש איז פֿערפֿליצט מיט הכשרים וואָס זענען געשריבען אויף טעאַטריש לשון הקודש, דען דיא רבנים'ס כונה איז גאָר מוכח צו זיין כל ישראל מיט אַכשר'ן פסח, און זיין זיך מיט עטליכע גילדען, חלעבין אַזאָ הייליג ווינקעל געפֿינט זיך בײַא דיא היינטיגע דורות זייער וועניג אויף דעם כדור העולם.

איהר מיינט אַפֿשראין אמת אז איך נעהם אפילו אַטראפּף וויין אין מויל [...] ניין! דען דיא אַללע הכשרים זענען נור געקויפֿטע, זיין געפֿעלען מיר גאַרנישט, און אויף דיא רבנים וואָס שרייבען דיא הכשרים קאָן מאָן זאָגן "ידכם דמים מלאו" – דען דמים – תרתי משמי (שם, אפריל 1910).

במעופי הגעתי עד למרמורש. בימים ההם היה למרמורש שם של פינה יהודית נצחית. במרמורש אפשר למצוא שלל סוגי חסידים, יהודים אדוקים ויהודיות כשרות וחסודות. למרמורש, כמדומני, ניתן לקרוא בלב שלם – פינה יהודית אמיתית! שם אפילו יהודים פשוטים, בעלי מלאכה, סרטורים, חלפנים, מתווכים ואפילו בעלי עגלות לא יסתפקו בפחות מ"מצה שמורה". אפילו יהודים הלוחשים מילות קסם כדי להסיר את עין הרע ממלפפון או מברכים "מי שבירך" לבריאותן של העוזים שלהם, ואפילו אלה שמברכים את ברכת ההבדלה "בורא מאורי האש" כשהם רואים ברק, ישתמשו רק ב"מים שלנו" להכנת המצה.³⁰ היי"ש [קוואס] של פסח, שבמרמורש הוא נקרא יין,³¹ צריך להיות בהכשר מהודר של הרב ר' טודריס קרצמך או של הרב ר' "אותו ואת בנו הוצמך".³² סבן, טבק, שנינים תותבות, בצלים ממצרים – הכול צריך להיות בהכשר.³³ בקיצור, כל מרמורש מלאה להתפקע בהכשרים מהודרים שנכתבים בלשון קודש מליצית כאשר כוונת הרבנים היא לזכות את כלל ישראל בפסח כשר למהדרין – ובה בעת לזכות את כיסם

מה הם החיים? – מעט פחד, מעט חלום
מעט "מזל טוב" ומעט "עליו השלום",
מדי פעם להתבדח, וגם לחשוב
המסך יורד, ולילה טוב...

מה הם החיים? – קצת דמיון וקצת אמונה
מעט מחשבה ומעט השערה,
קצת יושרה והמון מרמה
המסך יורד, והבוקר בא.

מה הם החיים? – הרבה כעס ומעט שלוה
הרבה השפלה ומעט יוקרה,
קצת כבוד והרבה בושה
המסך יורד, והלילה בא!...

חיי אדם נראים הם כה קצרים
כמו "לא" ו"כן" – ברגע נגמרים,
כך החיים, שווים כל הון
החיים הם פסיק, אבל גם המון!

גוטליב נפטר בשיבה טובה בגיל 101, ולמרות חולשתו הגופנית היה שכלו צלול. לאחר מותו יצא ספר המכיל קובץ מיצירותיו ובו גם אוטוביוגרפיה קצרה.⁴² במהלך חייו הוא הדפיס, ככל הנראה, רק ספר אחד, **חופת התנינים**, שאותו תרגם מעברית לאידיש ומניעיו היו בעיקר כלכליים.⁴³ גוטליב הוזכר בלקסיקונים שעסקו בספרות ובתאטרון אידיש, וזכה לכתבות בעיתונים הספרותיים **שטעגן**, **אויפגאנג**, **טשערנאויצער בלעטער** ובכתבי עת אחרים. בדיחותיו נדפסו גם בכמה ספרים שעסקו בהומור יהודי,⁴⁴ והוא נכלל ברשימות הביבליוגרפיות של ספרי הבדחנים.⁴⁵ גוטליב ליקט שירים וסיפורים עממיים, שאת חלקם תרגם משפות אחרות. משה גורלי, חוקר המוזיקה, פרסם את הביוגרפיה הקצרה של גוטליב וכמה משיריו, ואף התכוון לפרסם אחדים מכתבי היד שלו, אך הדבר לא יצא אל הפועל.⁴⁶

בקריאה רטרופקטיבית אפשר להבחין עד כמה ביקורתו של גוטליב הרחיקה ראות. רבים מן הנושאים שעמדו במרכז ביקורתו עדיין רלוונטיים לימינו אלה, ובמיוחד למתרחש בחברה החרדית. זו עדיין ממשכה ביחסה הבלתי שוויוני כלפי נשים, מגבילה את ההשכלה הכללית הניתנת לצעירים ובכך גוזרת עליהם חיי עוני, ומעודדת הנהגת חומרות הלכתיות שלא לצורך. כן נמשכים מאבקי הכבוד שמנהלים הרבנים ומקורביהם, האלימות המילולית והפיזית בין הפלגים החרדיים השונים, והחיפוש אחר הכסף והייחוס בקביעת השידוך. נראה, לכן, כי ניסיונותיו של גוטליב "לתקן" את החברה המסורתית לא זכו להצלחה. בניגוד לכן, פועלו לקידום ההשכלה, הספרות העברית והיהודית ובעיקר, הנחלת הרעיון הציוני – הצליחו מעל ומעבר.

הערות

1 מאמר זה מבוסס על פרקים מתוך: מ' קרן-קרץ, **החיים התרבותיים במרמורש (הונגריה, רומניה, צ'כוסלובקיה): ספרות, עיתונות והגות יהודית בין השנים 1874-1944**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן 2008. מחקר זה התפרסם גם כספר: הנ"ל, **מרמורש-סיגט: אורתודוקסיה קיצונית ותרבות יהודית חילונית למרגלות הקרפטים**, ירושלים 2013 (להלן: קרן-קרץ, **מרמורש-סיגט**).

נמשכה גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, אולם גוטליב הקשיש כבר לא מילא בה תפקיד מרכזי. באותה תקופה הוא זכה לחזות בהתגשמות חזונו הציוני. בטרנסילבניה התרחבה מאוד פעילותו של התנועה הציונית, ובעיר סיגט פעלה הנהגת התנועה הדתית-ציונית המזרחי שטיפלה בהכשרתם ובעלייתם של מאות חלוצים דתיים לארץ ישראל.³⁶ מעבר לפעילותו העיתונאית השוטפת, הקים סביבו גוטליב חוג סופרים ומשוררים ולהם הקנה את ערכיו בענייני ציונות, יהדות ותרבות כללית.³⁷ עם ממשיכי דרכו הספרותית נמנו המשורר יוסף הולדר (1893-1940),³⁸ והסופר אביגדור המארי (פירשטיין, 1890-1970). הם הפנימו את מורשתו והנחילו אותה לדורות נוספים של סופרים ומשוררים עבריים.³⁹ עד לפטירתו, בראשית שנות השלושים, זכה גוטליב לראות בהצלחתם הספרותית של תלמידיו ושל תלמידי תלמידיו. סיגט הפכה בשנים אלה למרכז תרבות שבו התפרסמו כמה עיתונים ספרותיים. אחד מהם, הירחון **אויפגאנג** (1933-1938), היה בעל תפוצה כלל עולמית, ובכתבתו השתתפו חשובי הסופרים ואנשי הרוח היהודים. גם לאחר פטירתו לא נשכח גוטליב מלב, וגיליונות העיתון שבהם נדפסו בדיחותיו נשמרו בידי בדחני העיר ושימשו מקור בלתי אכזב לשעשוע.⁴⁰ עיתוני סיגט המשיכו להזכיר אותו ועשו שימוש חוזר ביצירותיו, במיוחד בבדיחותיו.⁴¹ יותר מכול חזרו בני סיגט ודקלמו את שירו הנודע והאהוב ביותר של גוטליב: "וואָס איז דאָס לעבן...!"

וואָס איז דאָס לעבן? – אַביסל טרערן, אַביסל שפּאַס,
אַסאָך זאָרג, אַביסל ליבע, און אַביסל האָס.
אַביסל אַ לאַך, אַביסל אַ זיפּץ, אַפֿט אויך אַ קלאַנג...
דער פֿירֶהאַנג פֿאַלט, און אַ גוטן טאַג.

וואָס איז דאָס לעבן? – אַביסל שרעק, אַביסל חלום
אַביסל "מזל טוב" און אַביסל "עליו השלום",
פֿון צייט צו צייט אַ ביסל ווייץ, אַ טראַכט,
דער פֿירֶהאַנג פֿאַלט, און – אַ גוטע נאַכט!...
וואָס איז דאָס לעבן? – אַביסל גלייבן, אַביסל פֿאַנטאַזירן,
אַביסל דענקען און אַביסל שפּעקולירן,
אַביסל ערליך, און אַסאָך בעטראַג,
דער פֿירֶהאַנג פֿאַלט, און – אַ גוטן טאַג!...

וואָס איז דאָס לעבן – אַסאָך כעס אַביסל מילד,
אַביסל סעליד, און אַסאָך ווילד,
אַביסל כבוד, און אַסאָך פֿעראַכט
דער פֿירֶהאַנג פֿאַלט, און אַ גוטע נאַכט!...

דעם מענשענס לעבן, איז דאָכט זיך אזוי קליין
איין עפעס, וואָס ענדיקט זיך צווישן יאָ און ניין;
דאָך איז דאָס לעבן, אַ טייערע זאָך,
דאָס לעבן איז עפעס, אַבער אויך אַסאָך... (ציון, 13.11.1902)

מה הם החיים? – מעט דמעות, מעט שמחה
הרבה דאגה, אהבה וגם שנאה,
קצת צחוק, מעט אנחה, וגם אכזבה
המסך יורד, והבוקר בא.

- 2 עליו: ש' ניגער, טאג, 1.1.1942; הנ"ל ואחרים (עורכים), לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, א, ניו יורק 1956, עמ' 15-18; ז' זילברצוויג, לעקסיקאן פון יידישן טעאטער, א, ניו יורק 1931, עמ' 142 (להלן: זילברצוויג, לעקסיקאן); ז' רייזן, לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור פרעסע און פילאלאגיע, א, ווילנע 1926, עמ' 458-459; י' רפאל (עורך), אנציקלופדיה של הציונות הדתית, א, ירושלים תשי"ח, עמ' 443-446; ביקל, רומעניע: געשיכטע, ליטעראטוריקריטיק, זכרונות, בואנוס איירס 1966, עמ' 305-306; הנ"ל, יהדות רומניה: היסטוריה, ביקורת ספרותית, זכרונות, תל-אביב 1978, עמ' 381-382 (להלן: ביקל, יהדות רומניה); י' קארן, יידיש אין רומעניע, תל-אביב 1989, עמ' 290-291; ש"י דארפזאן, יודישע שטימע, 18.7.1930; הנ"ל, פֿאַרווערטס, 1.2.1931.
- 3 א' קרסנט, הבדחן, רמת גן 1998; עזרא להד, 'בדחנים בישראל: מבוא וביבליוגרפיה', תצליל, 20 (תש"ם), עמ' 51-58; י' ליפשיץ, בדחנים און לצים ביי יידן, וילנה 1930; הערך "בדחנים" בתוך: זילברצוויג, לעקסיקאן, עמ' 132.
- 4 תרגום שיר של היינה ראו: אהבת ציון, מארס 1908, עמ' 4.
- 5 למבחר מחידודיו התורניים של גוטליב ראו: פ' מילר, עולמו של אבא, ירושלים תשמ"ד, עמ' תנה-תנו.
- 6 על כישורו כבדחן ראו מ' גורלי, "הערש לייב גאטליב, בדחן וזמר עממי", הקונגרס היהודי העולמי, ד, 2 (תשכ"ט), עמ' 361-363.
- 7 לקטע המלא ראו: י"י גרינוואלד, טוינט יאָר אידיש לעבן אין אונגאַרן, ניויורק 1945, עמ' 236-237. כל התרגומים מאידיש במאמר זה הם שלי.
- 8 על הפורים שפיל ראו: א' בלקין, הפורים שפיל: עיונים בתאשרון היהודי העממי, ירושלים 2002; על חיי הישיבה בפורים בהונגריה וה'פורים שפיל' של גוטליב ואחרים ראו בזכרונותיו של ש' מילר, אפריון, א (תרפ"ד), עמ' 103-105; שם, ה (תרפ"ח), עמ' 172-173.
- 9 על התפתחות האורתודוקסיה הקיצונית במרמורש ראו: קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 67-85.
- 10 על הקמת בית הספר בסיגט: A. Moskovits, *Jewish Education in Hungary (1848-1948)*, New York 1964, pp. 120-122; על יחסו של ר' יקותיאל אליו: ד' שן, שוחרי השם בהרי הקרפטים, ירושלים 2005, עמ' 120-122 (להלן: שן, שוחרי השם); קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 104.
- 11 י' כ"ץ, הקרע שלא נתאחה, ירושלים 1995.
- 12 עליו: ג' באדר, מדינה וחכמיה, ניו יורק 1934, עמ' 65-66 (להלן: באדר, מדינה וחכמיה); י' רפאל (עורך), אנציקלופדיה של הציונות הדתית, א, ירושלים תשי"ח, עמ' 518-520; קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 175-176.
- 13 א' גינצלר, תוכחה מגולה: ריב לה' ומשפט לאור האמת, קושיצה 1868.
- 14 על עיתון זה: קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 207-208.
- 15 על פי באדר שימש גינצלר כעורכו הראשון של העיתון. באדר, מדינה וחכמיה, עמ' 65. נפתלי בן מנחם הסתייג מהערכה זו. ראו: נ' בן מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 224-225.
- 16 על העיתון ראו: ש"י דארפזאן, י"י 50 יאָר יידישע פרעסע אין די קאַרפּאַטען-בערג, ליטעראַרישע בלעטער (ורשה), 31 (1931), עמ' 596-595. על פי יעקב שאצקי היה זה העיתון הראשון שיצא לאור במונקטש בשנת 1879, הודפס באותיות רש"י והכיל שמונה עמודים בגיליון. הוא אינו מציין אם ראה את העיתון או את המקור הביבליוגרפי. י' שאצקי, "פרעסע ביי יידן", אָלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, ג, ניו יורק 1942, עמ' 250. על אמינות המידע על עיתון זה ועל העורכת שלו ראו ש' הכהן וינגרטן, "מעשה בצביה"לי העורכת, ארשת, ד (תשכ"ו), עמ' 508-510.
- 17 "צמדי" עיתונים נוספים היו למשל הזמן ורוח הזמן, העברי ועברי אנכי, או מחזיקי הדת וקול מחזיקי הדת. על כך ראו: ג' קוץ, חדשות וקורות הימים, ירושלים 2013, עמ' 33.
- 18 על גירושו מסיגט ראו: שן, שוחרי השם, עמ' 222-241.
- 19 על עיתונים אלה ראו קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 212-215.
- 20 המגיד, 24.4.1895, עמ' 122.
- 21 י' ארוז (עורך), "קארפטורוס", אנציקלופדיה של גלויות, ז, ירושלים-תל-אביב 1959, עמ' 120; המגיד, 15.3.1900, עמ' 126; שם, 30.8.1900, עמ' 408.
- 22 המגיד, 23.12.1897, עמ' 408-409; שם, 1.6.1899, עמ' 164; שם, 5.9.1901, עמ' 354; שם, 12.9.1901, עמ' 366; שם, 23.1.1903, עמ' 43.
- 23 המגיד, 22.8.1901, עמ' 329.
- 24 צ"י אבראהאם, לקורות היהודים בטרנסילבניה, א, ניו יורק תשי"א, עמ' 82-83.
- 25 המגיד, 17.10.1895, עמ' 314; שם, 7.11.1895, עמ' 337-338. על תוצאות החוק: המגיד, 15.12.1898, עמ' 393-394; שם, 24.8.1899, עמ' 295; שם, 2.1.1902, עמ' 8.
- 26 קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 227-251.
- 27 שם, עמ' 161-168; המגיד, 3.10.1899, עמ' 332-333; שם, 4.11.1899, עמ' 373; שם, 12.11.1899, עמ' 183.
- 28 על השתתפותו באספות אגודת "ציון" בנדבורנה ראו, *Die Welt*, 11.5.1900, 19.7.1900.
- 29 אריה לייב ליפשיץ מונה לסגן נשיא לשכת הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה. ר' חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים מסיגט התנגד למינויו בשל העובדה כי היה מודרני מדי לטעמו.
- 30 כלומר, יהודים פשוטים שאינם מבינים דבר בהלכה היהודית מדקדקים במצוות מסוימות מעל ומעבר לנדרש.
- 31 קוואס של פסח עשוי מפירות יער, בדרך כלל אוכמניות, בניגוד לקוואס רגיל העשוי מדגנים. הוא אינו יין ולכן בשתייתו אי אפשר לצאת ידי חובת שתיית "ארבע כוסות".
- 32 השמות "קרצמך" ו"הוצמך" הם שמות היתוליים. הביטוי אותו ואת בנו לועג למסורת החסידיית שבה הבן יורש את מקום אביו ללא קשר לכישוריו.
- 33 כל המוצרים הללו אינם זקוקים להכשר מיוחד לפסח.
- 34 קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 67-82.
- 35 הנ"ל, ר' יואל טייטלבוים (1887-1979) – הרבני מסטמר: ביוגרפיה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2013.
- 36 ש' זמרני, יובל החמישים להמזרחי: תולדות תנועת המזרחי בטרנסילבניה, ירושלים 1952.
- 37 י' רוזנברג, "ר' הירש לייב גאטליב: זכרונות", מרמורש-סיגט, מארס 1961, עמ' 3-4.
- 38 עליו: קרן-קרן, מרמורש סיגט, עמ' 184-185.
- 39 ביקל, יהדות רומניה, עמ' 211.
- 40 ו' טאמבור, מיין היים, סיגט 1940, עמ' 38-39.
- 41 אויפֿאַנג, יולי 1933.
- 42 ה"ל גאטליב, לידער פון מיין לעבן: לידער, הומאָרעסקן, ערציילונגען, ערשטער באַנד (לא נדפסו נוספים), סיני 1933. הספר הובא לדפוס בידי נכדיו יוסף גוטליב ומשה סלומון.
- 43 ר' מילדולה, חופת חתנים, תרגם ליידיש הירש לייב גוטליב, טרנפול לערך 1890 (תיאור הספר מבוסס על: שן, שוחרי השם, עמ' 313-316).
- 44 א' דרויאנוב, ספר הבדיחה והחידוד, תל-אביב תרצ"ט, א: פריטים #658, #878; ב: פריטים #1154, #1155, #1485, #1860; ג: פריטים #2128, #2129, #2130, #3091, #3155; ד' סדן, קערת אגוזים או אלף בדיחה ובדיחה, תל-אביב תשי"ג, פריט #865.
- 45 א' יערי, "ספרי בדחנים", קרית ספר, לה (תש"ך), עמ' 109-126; שם, מב (תשכ"ז), עמ' 264-272.
- 46 מ' גורלי, "ה. ל. גאטליב: אוטוביוגרפיה", תצליל, ד (1964), עמ' 44-45; הנ"ל, "ה. ל. גאטליב: שירים ומנגינות (פרסום כתבי-יד)", שם, ה (1965), עמ' 130-132.